

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

KEREITE YA 12

SESOTHO PUO YA LAPENG (HL)

PAMPIRI YA 1 (P1)

PUDUNGWANA 2012

MATSHWAO: 70

NAKO: dihora tse 2

Pampiri ena e na le maqephe a 13.

DITAELO HO MOHLAHLUWA

1. Pampiri ena e arotswe DIKAROLO tse THARO, e leng:
KAROLO YA A: Tekokutlwisiso (30)
KAROLO YA B: Kgutsufatso (10)
KAROLO YA C: Thutapuo le tshebediso ya puo (30)
2. Bala ditaelo TSOHLE ka hloko.
3. Araba dipotso TSOHLE.
4. Qala karolo e NNGWE le e NNGWE leqepheng le LETJHA.
5. Seha mola qetellong ya karolo e nngwe le e nngwe.
6. Nomora dikarabo tsa hao jwalo ka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
7. Tlola mola dipakeng tsa dikarabo tsa hao.
8. Ngola ka mongolo o makgethe mme o balehang.
9. Tsepamisa maikutlo haholo mopeletong le popong ya dipolelo tse nepahetseng.
10. Dipotso TSOHLE di arajwe ka Sesotho.

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1**

Potsong ena o nehilwe mefuta e mmedi ya ditema. Bala tema e nngwe le e nngwe ka hloko o nto araba dipotso tsohle tse hlahang tlasa yona.

TEMA YA 1

Bala tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

Ruri ha o tshaba o tshabe bofutsana, kajeno bo kentse bana ba Nyenye dinthonthong. Ka lebaka la hore ba ne ba sa natefelwe ke letho lapeng la bo bona, ba hla ba ithoballa hona kwana toropong. Ba ne ba robala sebakeng se seng le se seng se ka kgonang ho ba sireletsa. Hona mona ke moo ba ithutang dintho tse mpe tse bakang mahloko a kotsi. Baeka ba ithuta ho bapala ka tjelete mataeseng le dikareteng. Ya sa kgotsofalang o sebedisa dibetsa tse kotsi esitana le ho hlaba ya nahanang hore o mo qhekanyeditse ka thipa. Hape ba sebediswa ke batho ba baholo ba mona ba utswang, ka ho ba beha ka pele ho eka batho. Ruri ha o tshaba o tshabe bofutsana.

Ha e le bana ba banana ba monna enwa, ya hla ya eba mathata a tshabehang ka bona. Bona ba ile ba ipha dimenyane le mekola e tswang mesebetsing kwana Sasolo. Ka bomadimabe mekola e ile ya fihla ya ba lahla kgerehlwa jwalo ka mooko wa pere hang hoba e fihle mona mosebetsing. Ka ntle ho toropo ho ne ho ena le mekhukhu polasing e nngwe tjena. Ke mona moo ba ileng ba tholwa ke mme e mong tjena e motenya, ya matswelehadi, ho thwe ke Mmampitla ya neng a dula a itlamme letheke lena la hae ka kobo. Eka mmele ona wa hae mose o ne o sa o tsebe ho hang. Metsi le sesepa eka le tsona di ne di sa tsohe boroko.

Mme enwa o ne a e na le mokhukhu oo a neng a behile banana ba dikgarejana ka ho wona. Bana ba Nyenye le bona ba eketsa lenane la banana bana. Mantsiboya ka shwalane banna ba sebetsang merafong ya mashala ba ne ba robellana mona ha mme enwa. Mme enwa o ne a rekisetsa banna banana bana. Pele mosebetsi o qala o tla fumana banna bana ba entse terese, ebe Mmampitla o hlahloba ho hong ho itseng, mohlomong ho bona hore tjelete ke e lekaneng na. Ba bang, bao ekang ha ba a tswa le botleng ba qhelelwa ka thoko.

Mona kgateyane bana bana ba ithuta mekgwa e mebe haholo e kang ho tella batho ba baholo, ho bua leshano, ho fumana tjelete ka bomenemene le ho se tshepahale. Bophelong bona bo tjena ba fumana mafu a mabe haholo a bileng a sa foleng. Bolwetsi bo kang kwatsi ya bosollathapi ke bo bong ba mafu a ileng a ba tshwara. Sebopoho sa mmele ya bona le sona sa fetoha, mme wa tlala diso.

Ruri ha o tshaba o tshabe bofutsana. Kajeno bana bana ba kene bokgobeng boo ba sa tsebeng hore na ke mang ya tlang ho ba lokolla ho bona. Bokgoba bo bohloko, bokgoba bo ba kentseng ditlamong tsa bona ka lebaka la bofutsana. Motsheare ha bontjhome ba ntse ba phethoha le dikokopane, bonkeka ba qoqa meqoqo e mebe e kentseng ditlhapa ka hare. E re kaha ba hloka seo ba se etsang, ka nako e nngwe ba ye ba iphumane ba se ba ntse ba nwa hwenene kapa ba tsuba kwae ya senifi.

Nyenye wa batho a arohana ka sehloho jwalo le bana ba hae, mme a arohana le bona jwalo ka lebaka la bofutsana. Bona bofutsana bona bo ntshitseng bana ba hae sekolong. Ho arohana le bana ba hae ho ne ho mo utlwise bohloko haholo, empa le ha ho le jwalo pelo ya Nyenye ya thaba haholo hoba a utlwe molaetsa ka e mong wa ba neng ba tjhaketse hae, o reng porinsipala e neng e leleke bana ba hae ka lebaka la sekolofisi le yona e lelekilwe ka lebaka la hobane e itjelletse ditjhelete tsa sekolo. Ya sehloho enwa motho, ya utswang a be a utswa le ditjhelete tsa mafutsana.

Ha dikonteraka tse ahang matlo di kwala, Nyenye le yena a ya hae. Ka bomadimabe o ile a ya hae ka tjhelete e fokolang kaha bonase ya hae e ile ya fella dikolotong. Tjhe, le ha ho le jwalo kgomohadi o ne a e reketse diphahlo. Ha a fihla hae a thaba hampe ha a bona setshwana sabo – mosadi wa hae, empa a boela a sarelwa ha a fumana bana ba hae, ba madi a hae ba le siyo. E thata ena pelo ya Nyenye, e tsebang ho amohela masisapelo le thabo ka nako e le nngwe. Ruri ha o tshaba o tshabe mathata a bofutsana.

[E qotsitse le ho lokisetswa tlhahlobo ho tswa ho: *Ditswanyana*, CJ Teleki, 1999: p.74–75]

- 1.1 Bolela lebaka le ileng la balehisa bana ba Nyenye lapeng habo bona. (1)
- 1.2 Ho ile ha etsahalang ka bana ba Nyenye ba banana ha ba tloha lapeng? Fana ka ketsahalo e le nngwe feela ho tswa temeng. (1)
- 1.3 Ke eng e ileng ya fetoha sebopehong sa banana ba Nyenye ka mora hore ba kenwe ke lefu la kwatsi ya bosollathapi? (1)
- 1.4 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
- Ha ho thwe '*ba ile ba ipha dimenyane le mekola e tswang mesebetsing*' ho bolelwa hore ba ile ba ...
- A ipha tjhelete ya batho.
B ipha dijo tse monate, dimenyemenye.
C baleha le banna.
D itshehela lefureng. (1)
- 1.5 Leha ho utlwahala hore ha ho se neng se ka thabisa Nyenye hohang bophelong ba hae, ho na le ntho e le nngwe e kileng ya mo thabisa haholo. Ke ntho efe eo? (1)
- 1.6 Ho latela makgabane a bophelo ao batho ba lokelang ho phedisana ka ona, ebe Nyenye o ne a lokela ho thabiswa ke sena seo o se boletseng ka hodimo. Hlalosa karabo ya hao ka botlalo. (2)
- 1.7 Taba ya hore ha Nyenye a fumana ditjhelete tsa hae, o ile a rekela mofumahadi wa hae diphahlo e re bolella hore ke motho ya jwang? (2)
- 1.8 Ke ka lebaka la eng ha Mmampitla a ne a sa sireletse bana ba banana kgahlanong le tlhekefetso ka thobalano. (1)

- 1.9 Temeng ho thwe: '*Ya sehloho enwa motho, ya utswang a be a utswa le ditjhelete tsa mafutsana*'. Ke tjhelete efe ya mafutsana e ileng ya utsuwa ke porinsipala. Hlalosa polelo ena ka ho phethahala. (2)
- 1.10 Ha o ne o le Nyenye o ne o tla etsa eng ha o fumana bana ba hao ba le siyo lapeng? (2)
- 1.11 O ka re Mmapitla e ne e le motho wa semelo se jwang ha o sheba diketso tsa hae ka kakaretso? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.12 Ho ya ka maemo a phedisano, ebe o ka re se neng se etswa ke Mmampitla ka bana ba batho se ne se nepahetse? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka le le leng. (2)
- 1.13 Akaretsa ditaba tsa tema ena ka polelo e le nngwe e jereng mohopolo wa sehlooho. (2)

[20]

TEMA YA 2

Boha tema ena e latelang mme ha o qetile o arabe dipotso tse e latelang.

MONATE WA LAPENG

Dineo, re lokela ho tlola matjato re qete ho pheha pele ntatao a fihla. Ka nnete ha ke rate hore a emele dijo nako e telele ha a tswa mosebetsing. Ntatao o tshwere ka thata, mme le rona re lokela ho etsa ka matla hore ha a fihla lapeng mona a qhanolle, a robe monakedi. O hle o lokise le seno sa hae seo a se ratang ngwana ka.

Ho lokile mme. Ke sa ntsane ke hlatswa dijana tsena. Le nna mme ha ke rate ha ntate a leta thojane. Hape ha ke rate ha a fihla lapeng mona a fumane ho sa hlweka. Ke batla a je setoto ka lere, mme nna ke mo sidile maoto ana ka mane ka phaposing ya ho phomola. Ke rata ho mamela ha a ntse a re phetela se etsahetseng motsheare mosebetsing wa hae.

Ka nnete re lehlohonolo ho ba le mohlakomedi ya kang ntatao tjena ngwana ka.

[Se qotsitse bukeng ya *Polelo ke lehumo*, leqephe 150, 2005: DM Mampuru le MM Sepota: Macmillan]

1.14 Ho ya ka dipuo tsa ba lelapa lee, o ka re ke eng ka bophelo ba lelapa lena e fapaneng papisong le bophelo ba lelapa la ha Nyenye boo re hlaloseditsweng ka bona temeng e ka hodimo. (2)

1.15 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.

Ha ho thwe 'a qhanolle, a robe monakedi' ho bolela hore a ...

- A lokolle dipere a di ise naheng di ilo nwa metsi.
- B robale a phahamisitse maoto.
- C iketle, a phomole.
- D itihele ka metsing, a otle leqhamu. (1)

- 1.16 Hlalosa ka mantswe a hao se bolelwang ke polelwana ena, '*... ha ke rate ha ntate a leta thojane*'. (2)
- 1.17 Ke eng eo Dineo a ratang ho e etsa ha ntatae a fihla lapeng? (1)
- 1.18 Akaretsa ditaba tsa setshwantsho sena ka polelo e le nngwe e jereng mohopolo wa sehlooho. (2)
- 1.19 Ho ya ka tema ee, na o ka re kamano ya ba lelapa lee ke e jwang? Tshehetsa karabo ya hao ka lebaka . (2)
[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: KGUTSUFATSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang. E bua ka dikeletso mabapi le ho hodisa le ho kgalemela batjha.

ELA HLOKO:

O lebeletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatsa seo mongodi a se bolelang ka kgodiso le kgalemelo ya batjha, ka mantswa a sa feteng 90.
2. Dintlha e be tse supileng tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. O ka ngola ka mokgwa wa seratswana se momahaneng kapa wa lokodisa dintlha.
4. Bontsha palo ya mantswa ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

KGODISO LE KGALEMELO YA BATJHA

Batjha ba bangata ba matsatsing a kajeno ba tshwarisitse batswadi mathata. Sena ke karolo ya ho hola ha bona. Kgolo ya batjha e na le mekgahlelo e mengatanyana.

Karolo e nngwe ya ho hola ke ho itseba hore o mang o be o tsebe le lebaka la ho ba teng lefatsheng. Hangata bana ba fihlelwa ke mohopolo ona ha ba fihla lemong tsa bohlangana le borwetsana. Ena ke nako eo ba qalang ho hana ho kgalengwa ke batswadi kapa motho e mong le e mong e moholo, ho realo Ngaka Thandeka Moloi, setsebi sa mafu a kelello.

Ngaka Thandeka o fane ka dikeletso tsena mabapi le ho kgeloha ha batjha: O lokela ho mamela ditlalebo tsa bona, mme o ba tshetsetse. Ba tlohele ba iketsetse qeto ya bona jwalo ka ho ikgethela diaparo tseo ba di ratang mmoho le dipapadi tseo ba di ratang, hobane ke tsona tse ba kgethollang ho ba bang. O se ke wa bapisa ngwana hao le batho ba bang. Mmolelle hore jwalo ka motho, le yena o na le talente le tsebo e kgethehileng e sa tshwaneng le ya bana ba bang. Ngwana ka mong o ipabola ka tsela e kgethehileng ho ba bang.

Nnetefatsang hore bana ba ikutlwa ba ratwa, ba bile ba amohelehile setjhabeng. Ha a kgeloha, se nke seo hampe hobane ha a etse jwalo ho utlwa wena motswadi bohloko. Jwalo ka motswadi o lokela ho fumana sesosa sa taba eo ya ho kgeloha ha ngwana wa hao. Ka nako e nngwe o lokela ho ba motswalle wa ngwana hao, mme ka nako e nngwe o be motswadi. Bontsha phapano eo ka dinako tsohle ha o buisana le ngwana hao hore a tle a o tshepe, mme a be a o hlomphe.

Ha ngwana a bona hore o a mo hlompha jwalo ka motho, le yena o tla o hlompha. Ha tsohle di sa tsamaye hantle, hopola hore wena o ne o ikutlwa jwang ha o sa le motjha, le hore nako ena ya borabele e ba teng ngwaneng e mong le e mong feela e tla feta.

[E qotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa makasineng wa *Bona*, Pudungwana 2011:66]

KAROLO YA C: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 3: PAPATSO**

Boha papatso ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

Diphumodi tsa Kleenex

Ha o sa hloka metsi kapa sesepe sa ho hlapa matsoho –
O itlhakola feela, ho bobebe ho bile ho a potlaka, o
ikutlwe o hlwekile.

Ena e mongobo

Ena ke e sireletsang

Diphumodi tsa ho
hlapa sefahleho le
matsoho

Diphumodi tsa ho
hlapa matsoho

*Diphumodi tse mongobo tse sireletsang matsoho tsa **Kleenex** di bolaya
dikokwanahloko tsohle matsohong a hao.*

*Diphumodi tse mongobo tsa Kleenex tsa matsoho le
sefahleho di o loketse ka mora mosebetsi wa letsatsi. Di o
siya o phodile, o tsoseletsehile, mme se molemo ke hore di
hlwekisa hantle ntle le ho omeletsa letlalo la hao.*

*Kgatholoha o ipoloke o hlwekile
ka lethathama la
Diphumodi tsa Kleenex*

[E qotsitse le ho hlophiswa botjha ho tswa makasineng wa *Bona*, Mphalane 2011:81]

- 3.1 Ntle le ditshwantsho, ke lewa lefe le leng leo mmapatsi a le sebedisitseng papatsong ee? (1)
- 3.2 Bolela mofuta o le mong feela wa sehlahiswa sa Kleenex o hlahellang papatsong ena? (1)
- 3.3 Hlalosa ka mantswa a hao seo mmapatsi a lekang ho se fihlella ka ho bapatsa dihlahiswa tsa *Kleenex* tse pedi tse fapaneng? (2)
- 3.4 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng.
- Maikutlo a qholotswang ke mantswa ana, '*Di o siya o phodile, o tsoseletsehile ...*' a bolela hore o ...
- A ikutiwa o kgathatsehile.
B thabile.
C le morolo.
D kgathetse o bile o nyahame. (1)
- 3.5 Fana ka molaetsa o totobatswang ke letshwao la sefapano le hlahellang papatsong ena. (2)
- 3.6 Ke polelo efe temeng e ka hodimo e bontshang hore o ka sebedisa sehlahiswa sena hohle moo o leng teng ntle le mathata? (1)
- 3.7 Na o a kgolwa hore dihlahiswa tsee tsa Kleenex di ka sebetsa hantle ho ya kamoo di bapaditsweng kateng? Tshehetsa karabo ya hao. (2)

[10]

POTSO YA 4: KHATHUNU

Boha khathunu ena e latelang e be o araba dipotso tse thehilweng hodima yona.

[E qotsitse le ho lokiswa ho tswa lesedinyaneng la *Daily Sun*, 24 Motsheanong; 2012:30]

- 4.1 Ke mantswe afe a bontshang hore kgale mohala o tlisitse tokisong mona? (1)
- 4.2 Lepetjo la lebenkele lena ke lefe? (1)
- 4.3 Hlalosa ka mantswe a hao hore ho bolelwang ha ho thwe motho ke nkahlama. (2)
- 4.4 Ho ya ka wena ebe o nahana hore monga lebenkele ke motho ya tsotellang mosebetsi wa hae jwalo ka ha lepetjo la hae le bolela? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 4.5 Ho ya kamoo diselefouno di behilweng kateng lebenkeleng mona, sepheo sa monga lebenkele ke sefe ka ho di beha ka mokgwa oo? (2)
- 4.6 Ha e ne e le wena ya neng a isitse mohala wa hao tokisong, e be monga lebenkele o bontsha hore ha a no o lokisa kapele, na o ne o tla etsa jwang? (2)

[10]

POTSO YA 5: TEMA E NGOTSWENG/PROSA

Bala tema ena e be o araba dipotso tsa thutapuo le tshebediso ya puo tse e latelang.

Kgomo di batla di tlwaela makgulo, mme tadi ya motswetse e a antsha. Ho monate mona diphaposing tsa pokano tsa sehlopha sa Makanyane. Ke thabo le nyakallo ka hohle. Bashemane ba inwella dinomaphodi, ba phaphathana mahetleng, mme ba ntse ba qoqa ka papadi ya maobane. Mohope o moholohadi ke oo moo o popometseng teng jwalo ka motswetse mosemeng. Mohope ona ke tlotla motseng hobane ke kgau e kgolo, e kgabane ya kgalala tse ikgethang tsa Kgaphadiolo. Le nna ke ne ke le teng hara dikgalala.

Ho ne ho ntse ho kena batho, ba re phaphatha mahetleng, ba re tshwara ka matsoho, mme ba re bolella kamoo re leng kgabane kateng. Dikgarebe le tsona di ne di kena, di aka ba tsona, mme di ba bolella kamoo ba leng kgabane kateng. Ka tshoha ha Matshediso le yena a se a kena, a mpoella kamoo ke leng kgabane kateng, a mphaphatha mahetleng a bile a mpotsa hore hobaneng ke ne ke se ke sa tle lapeng habo. Ka hlatha mona le mane. A mpoella hore o ne a le teng papading. Lena e ne e le letsatsi la kgotso, mme le nna ka ba ka batla ke ikutlwa eka ke na le kgotso le batho. E, ke ne ke entse kgotso le batho, batshehetsi le barati ba sehlopha sena sa Makanyane, empa ka ntle ka mane letsholo le ne le ntse le tswela pele, mme ho batlwa mmutla wa dintjeng, kabelwamanong.

Ka utlwa modumo. Ka hlaha ka fenstere, mme ka bona koloi ya mapolesa e tla e habile diphaposi tsa pokano. Eitse ha ba kena ka monyako o ka pele, ka tswa ka lenyele ka monyako o ka morao. Ha ke feta moo ba siileng koloi ya bona teng ka bona senotlolo sa koloi se ntse se leketlile.

[E qotsitse bukeng ya *Kabelwamanong*, KPD Maphalla, 1994: 88–89]

- 5.1 Polelo ena '*Ke thabo le nyakallo ka hohle*' e ho sekaopeho. Boela o e ngole hape empa o e fetolela ho sekaotlwaelo. (2)
- 5.2 '*Le nna ke ne ke le teng hara dikgalala.*' Polelo ena e ho lekgathe lephethi. E ngole hape o e fetolele ho lekgathe letlang. (1)
- 5.3 Ntlafatsa polelo ena ka ho e ngola e nepahetse o be o lokise le diphoso tse ho yona. (2)
- A jajametsa ka yona. A fihla habo Matshediso a kena ka tlong. Tsheole a utswa koloi e fubedu.
- 5.4 Kgetha karabo e nepahetseng ka ho fetisisa ho tse latelang. Ngola feela tlhaku (A–D) e bapileng le karabo eo o e kgethileng. (1)
- 'Kgomo di batla di tlwaela makgulo**, mme tadi ya motswetse e a antsha.' Karolo e ntshofaditsweng polelong ena e hlalosa hore ke ...
- A hoseng haholo.
 B hara mpa motsheare.
 C mantsiboya.
 D ka madungwadungwana.

- 5.5 Polelong ena 'Mohope **o moholohadi** ke oo moo o popometseng teng jwalo ka motswetse mosemeng'. Karolo e ntshofaditsweng ke lekgethi. Ipopele polelo ya hao ya lekgethi ka polelwana ena:

ba basweu

(2)

- 5.6 Fetolela lebitso lena 'ho tlotla' ho boetsuwa ebe o le sebedisa polelong eo o ipopelang yona.

(2)

[10]

MATSHWAO OHLE A KAROLO YA C: 30

MATSHWAO OHLE A PAMPIRI ENA: 70